

ВИДАННЄ СОЮЗА ВИЗВОЛЕННЯ УКРАЇНИ.

ІВАН ПАВЛЮК

ПРОСВІТНА СПРАВА НА СЕЛІ

ВІДЕНЬ, 1917.

НАКЛАДОМ СОЮЗА ВИЗВОЛЕННЯ УКРАЇНИ.

З друкарні Адольфа Гольцгавзена у Відні.

I. Про родинне вихованнє.

Родинне вихованнє має найбільше значіннє в життю людства. Від того, як за кождим ще з дитинства, від колиски ходять його батьки, в якім дусї виховують, — залежить розвиток ума, характеру та здоровля кожної людини. Бо-ж діти родять ся не з розвиненим уже розумом, не талантами й гєніями, а звичайними живими істотати, з котрих завше можна виробити або поважних людей для громади, науки, штуки і т. д. або таких, за яких сором буде охоплювати нетільки родину, а всю громаду, цілу націю, що до неї він належатиме.

Характер кожної дитини вироблюєть ся головним робом під вражіннєм того, що вона переживає з самого малку, коли ще тільки починає щось розуміти, що бачить і чує навкруги себе. Дитина говорить тою мовою, яку чує від батьків, робить те, що роблять на її очах инші, а тому на родинне вихованнє наших дітей ми, Українці, повинні звернути свою найпильнїйшу увагу, вживати всіх сил, щоб з своїх дітей виховувати ще змалку щирих, свідомих Українців, які кохали-б і пестили-б свою рідну мову, свій Рідний Край. Бо-ж наші діти — то наша надїя, наша краса й гордощі, то будучі оборонці прав України та її народу.

Та простеживши добре за тим, як у нас на Україні виглядає справа з родинним вихованнєм дітей, мусимо з жалем признати ся, що наше громадянство загалом, а селянство та дрібне городське міщанство особливо, не звертають майже ніякісїнької уваги на се й по своїй несвідомостити байдужости чинять сим величезний культурно-громадський злочин і перед Рідним Краєм і перед своїми дітьми.

Родять ся й ростуть собі діти, будучі громадяне, сини України, часто зовсім без виховання; а про національне вихованнє вже й говорити нема що. Виховують ся діти самі

собі, як прийде́ть ся, а більше всього під впливом того, що бачуть на вулиці. Батьків же се все ніби цілком не обходить. Вони коли пильнують за чим, то хиба за тим, аби як найскорше мати якусь користь з дітей, як найскорше вжити їх до роботи, а не дбають про більш менш відповідне виховання. Не всі діти ще гаразд підрости, прийти до розуму, як їм стараються вжити до праці: на селі — череду худоби, гусей, овець, безрог пасти, а в городі — як найскорше віддати на науку якогось ремесла, щоб вдома не їли хліба даром. В школу віддають не для того, щоб вони добре навчилися грамоти, дійшли до якоїсь науки, а лише щоб навчилися сяк так розписувати ся на „ділових“ паперах і хоч трохи рахувати. Більшої науки та знання для своїх дітей селянство й міщанство не допоминається. На їх думку й того досить для них. Правда, школа у нас на Україні досі була чужа, незрозуміла для загалу наших дітей, але всеж вона може що будь дати хоч для спосібніших дітей. Треба використати хоч те, що можна.

В родинях більш менш інтелігентних людей: всяких чиновників, попів, учителів, заможних міщан і т. д. справа з родинним вихованням стоїть значно инакше. Вони вчать своїх дітей в народніх, середніх і вищих школах. Та не вчать вони їх у тім напрямі, щоб виховати з своїх дітей свідомих українських громадян, провідників народу, з праці якого властиво живуть, щоб дати їм можливість зрозуміти й пізнати самих себе: хто вони, що вони й чийх батьків діти. Навпаки: їм навдають чужу культуру, навмисне замовчують про історію Рідного Краю, говорять виключно чужою, московською або якоюсь иншою мовою. Запоморочують иноді дитячі голови до того, що ті не розуміють гаразд навіть, що роблять. Українську рідну мову навмисно обминають, а то ще й називають її простою, мужичою, непридатною до науки і т. д., чим дають привід дітям гербувати нею, зневажливо відносити ся до неї й навіть насміхати ся.

Та й загалом треба зазначити, що наші люде відносять ся до своєї рідної української мови дуже й дуже не уважливо. Правда, селянство, а особливо жіноцтво, говорить виключно українською мовою, бо другої не знає й не розуміє, але інтелігенція та городське міщанство иноді, як заговорить, то ніхто їх і не второпує.

Досить кому́сь також із селян послужити на військовій службі, в якій будь державній інституції або навіть в якогось городського панка, а то й Жидка, як наслухавши ся там ріж-

них московських слів, такий чоловік, особливо з молодих хлопців і дівчат, повертаючи ся до дому на село, намагається вже й собі говорити по „панськи“ та, як наговорить крученою московсько-українською мовою, то иноді й сам того не розбере, нетільки ті з селян, що живуть постійно на селі й розмовляють виключно українською мовою. Але їх се не соромить. Вони иноді навіть дозволяють собі глумити ся над „мужичою“ мовою, уважають себе за більш розвинених, а то й освічених людей і т. д.

А се все дуже зле відбивається на нашім культурнім життю, особливо на мові, яку таким чином тільки засмічують: одні — московською, другі — польською, а то ще й молдаванською (румунською) мовами. Крім того-ж се иноді доводить наших темних людей до того, що вони забувають деколи навіть, до якої народности належать. Змосковщені на військовій службі, в школі, городських і інших казенних інституціях, визнають себе „руськими“, „православними“, „Малоросами“, „хахлами“ й, чим тільки хочете, але рідко Українцями, якими вони справді є. Сіпольщені, — що живуть побіч Поляків, — „Поляками“, „католиками“, зрумунщені, — що живуть побіч з Румунами“, — „Волохами“, „Молдаванами“, „православними“ і т. д. і т. д. Одні називають себе так з неспівомости, другі тому, що дуже запоморочені й залякані своїми ворогами, треті тому, що хочуть підлестити-ся до панів, з якими доводить ся мати якісь справи та зносини, інші, щоб показати себе за щось „більше“ й „краще“ від загалу і т. д. А се все разом веде ні до чого иншого, як до загублення свого національного „я“, своєї окремішности від інших народів, що для кожної культурної людини є найдорозшим скарбом. Бо всі-ж народи: чи то Англійці, чи Французи, Італійці, Німці, Чехи і т. д., завше з гордістю скажуть, до якої вони народности належать, де-б вони не жили, якої-б віри не були. Свою мову й культуру боронять з таким завзяттем, що ніхто не посміє образати її. Завдяки сьому їхнє національне „я“ ніколи не може згубити ся, які-б тяжкі обставини не були. За се їх инші народи тільки поважають. Се може бути добрим прикладом для нас, як треба шанувати й боронити своє національне ймення, яке мусить бути дорогим кожній одиниці й цілому народови.

Велике значіння має в родиннім життю й вихованню читання книжок, газет і журналів. Хоч серед яких тяжких політично-громадських умов ми жили досі, але все-таки вже дожили до тих часів, коли майже кожда хоч трохи письменна людина

не може обійти ся без книжки, газети або журналу. Майже кождий цікавить ся тим, що дієть ся тепер на всім світі, як інші люде живуть, як господарюють, які державні порядки в інших державах і т. д. А про се-ж можна довідати ся тільки з книжок і газет. Тому наші люде з кождим роком все більше й більше починають читати їх. Та на жаль найбільш усього читають не свої українські книжки та газети й журнали, а московські, написані чужою нам мовою. Почасти се тому, що вороги Українців завше намагають ся не допустити української книжки й газети до народніх бібліотек, до школи, до рук селян і т. д., а почасти й тому, що українська людність або не знає, де можна роздобути гарну українську книжку чи газету, або не знає навіть, що вони й існують. Бували й такі, що бояли ся читати, щоб бува їх не зарахувати до політично неблагонадійних людей. Наслідком усього того досі читали українські книжки, журнали й газети виключно свідомі вже Українці чи то з інтелігенції чи з селян або міщан.

Виховуюче значінне має також пісня й музика. У вільний час, коли людина хоче відпочити душею й тілом від праці й турбот або трохи розважити ся, вона починає або співати або грати на чомусь. Та останніми часами стали помічати ся випадки, що не тільки інтелігенція і городське міщанство, а й навіть селянство замість чудових українських пісень співають усякі московські пісні „Последній нонешній деньочок“, „Пускай, магіла, меня накажет“, а то й „Ухарь купец — маладой удалец“, „Сашинька, машинька“, „Во саду лі, во городе“, „Сударіня баріня“ і т. ин., не виключаючи й таких, що задля їх змісту й сором слухати їх, не то що співати та ще в родині, в присутности дітей.

Щодо музики — то нею розважаєть ся більш усього інтелігенція і вже почуєте більше всього музику: Моцарта, Шуберта і т. ин., а не Лисенка, Кошіца, Стеценка...

А все се наслідок невідповідного нашим культурно-національним завданням родинного виховання.

Звернемо ще увагу на прикрашування наших помешкань, яке також безумовно має значний вплив на виховання в родиннім життю.

Як відомо, наша людність загалом, чи то інтелігенція, чи городське міщанство або селянство, дуже любить прикрашувати свої помешкання ріжними образами, малюнками, рушниками, килимами і т. п. І се дуже добре. Але коли приглянути ся, що за прикраси, що за образки, малюнки і т. ин., то аж боляче зробить ся. На стінах селян найдете й „Страшний

Суд“, і „Юрія побідоносця“, що змія проколює пікою, й „Михайла архистратига“, що нечисту силу нищить, всякі малюнки з газет, а то й обгортки з чаю, конфет і т. п. В міщан приблизно теж саме. В помешканнях же інтелігенції висять інші малюнки, всякі додатки до московських журналів: „Нива“, „Родина“, „Вокругъ Свѣта“, „Пробужденіє“ і т. ин., серед яких майже зовсім нема річей на українські мотиви.

Що сі прикраси можуть викликати у глядачів і чого вони варті для нас Українців, — нетрудно сказати: нічого!...

Серед такої обстанови родинного життя виростають українські діти. Під впливом усього того, що зазначено вище, виховують ся вони на громадян. Тому й не диво, що наша українська інтелігенція віддурада ся від свого народу, а народ, лишивши ся без інтелігенції, не може добре зрозуміти, що йому саме треба робити, щоб вийти з свого безвідрадного становища. І поміж народом і інтелігенцією зявила ся величезна прірва, через яку ніяк не збудують потрібного моста, щоб можна було перейти її й подати свої руки для спільної праці на користь Рідного Краю.

Щоб усунути се ненормальне зявище в нашім життю, кождий свідомий Українець в найпершу чергу м у с и т ь дбати про те, щоб як найскорше збудувати той перехідний міст. Сього вимагають інтереси всього народу цілої України. Се мусить бути найголовнішим нашим завданням часу. Чим скорійше ми його збудуємо, чим скорійше промостимо собі шлях через ту прірву, тим скорійше поконаємо все те, що стоїть на перешкоді нашим змаганням до повалення всіх тих причин, що довели наше родинне життя й виховання до такого становища. Треба простувати до того, щоб усі хиби усунути, щоб наше родинне виховання і життя мало виразний національно-український характер.

А щоб сього досягти, треба найперш усього говорити вдома всій родині чи то з дітьми, чо то з ким иншим, без усяких виїмків, в и к л ю ч н о р і д н о ю у к р а ї н с ь к о ю м о в о ю. Бо-ж мова є найдорозшим скарбом людини загалом, а в родиннім життю особливо. Мова — се єдиний засіб, який веде все людство до порозуміння поміж собою й розпізнання всього того, що може зацікавити людину. Мова виявляє людську душу, впливає на спосіб думання й на розвиток розуму. А з власного досвіду добре знаємо, що ніякою чужою мовою не можна так гарно й докладно висловити свої думки, бажання, прохання, все те, що ми почуваємо на душі й серці, що

переживаємо під час смутку або радості, надії або зневіри, як своєю рідною українською мовою, тою мовою, якою говорили наші батьки й діди-прадіди. А тому ми повинні шанувати свою рідну мову всюди й скрізь, де тільки повертаємося, вчити своїх дітей говорити нею й поважати її; вимагати від інших так само відноситися до неї. Пам'ятаймо, що тільки рідна мова найзрозумідійша нашим дітям, що тільки нею можна найкраще впливати на них, що вона є найдорозшим національним скарбом в нашій родинній і громадській життю.

Розважаючи своїх дітей якимись забавками або казкою, мусимо дбати про те, щоб завше вигадувати такі забавки, які вживаються або вживалися в українському житті. Оповідати народні й історичні казки, в яких нагадується про побут і характер українського народу. Се на дітей матиме гарний вплив і поволі знайомитиме їх зі своїм народом, з його життям, а їхній розум і знання будуть ще змалку розвиватися у відповідній нашій національній гідності на прямі.

Коли розважаємо себе піснею, мусимо співати українські пісні, які викликають найкращі почуття. Бо-ж українські народні побутові й історичні пісні мають світову славу. Наша пісня — найдорозший наш скарб. В піснях змальована наша історична минувшість, наша дідівська слава, наша радість і горе й усе, що український народ пережив за увесь час свого існування. Гарне виконання українських пісень завше може викликати найсильніше враження серед слухачів. Наші-ж діти, слухаючи їх, будуть і собі співати. Наша пісня має також виховуюче значіння. А тому ми повинні дбати про пошану й дальший розвиток нашої пісні. Мусимо співати їх і сим робом поширювати національну свідомість.

Щодо музики — то нашим національним обов'язком є вживання музичних творів найбільше всього наших українських музиків: Лисенка, Вербицького, Стеценка, Кошіца й ин., а не чужих, хоч і більш менш визначних у музичному світі. Ми не хочемо сим сказати, щоб творів інших музиків рішуче не вживати, але-ж підчеркуємо, що головну увагу мусимо звертати на свою рідну, а не на чужу, хочби й досить поважну музику.

Ч и т а т и м у с и м о головним чином твори українських письменників. Бо-ж ніде инде, а саме в сих творах найдемо найдокладніші відомості про нашу історію, географію, про наше сучасне й минуле життя і т. д. Бо-ж ніщо инше, а саме книжка відіграє найголовнішу роль у вихованні людей. Книжка — се показчик життя народу з усіх його боків, а до того ще

головний засіб для поширення всяких думок поміж усім людством. На книжку мусимо звернути дуже пильну увагу. Кожний мусить старати ся перечитати по можливості всі кращі твори своїх національних письменників. Сим він поширить свій загальний світогляд і знання. В книжках може найти питання й відповіді такого великого значіння в життю, про які без книжки й думати ніколи не приходило ся. Книжка освідомлює людей і вироблює з них громадян, політиків, учених і т. д.

Газети й журнали мають такеж значіння, як і книжки. Тому то передплачувати й купувати газети та журнали так само українські. В українських газетах і журналах містять ся найширші відомости про життя й потреби Рідного Краю, обговорюють ся всі ті питання, які вимагають негайного розв'язання. Мало того. Коли у кожного читача-Українця виникають якісь поважні питання, він може порушувати їх сам на сторінках своїх газет, або написавши відповідну статтю, або пославши до редакції відповідне прохання, а то й вимоги. Досить ясно, що сим ми будемо робити велику користь собі й усьому українському громадянству. А тому кожна родина мусить читати українські книжки, газети й журнали. Треба лише не забувати, що книжки й газети та журнали бувають не тільки корисні, а й шкідливі, що їх неварто й читати. Бувають такі випадки, що вороги народу нарочито видають їх, аби запоморочувати своїм читачам голову й затемнювати дійсні інтереси народу та викликувати поміж ним непорозуміння, а то й колотнечу. Та такі твори наших ворогів можна скоро пізнати. В них досить відкрито боронять ся інтереси пануючих кляс, визискувачів чужої праці та корисні їм порядки, зате вони нападають на все, що має якийсь зв'язок з народніми інтересами. Такі твори ворогів народу треба обминати. На українській мові такі твори попадали ся поки-що хіба тільки з Почаївської лаври.

Прикрашування помешкань, як уже згадувало ся вище, має дуже велике виховуюче значіння для дітей, бо діти завше цікавлять ся тим, що вони бачуть навкруги себе. Тому треба добре пильнувати, щоб замість всяких нічого невартих образків і малюнків, якими прикрашували ся помешкання до сього часу, вивішувати малюнки з української історії, з сучасного й минулого народнього життя, портрети українських діячів, письменників і т. д. Ми повинні дбати про те, щоб наші помешкання мали наскрізь національний вигляд. Бо-ж коли наші помешкання

будуть прибрані українськими рушниками, килимами та малюнками (картинами) й портретами, то все вже буде досить певним показчиком для кожного, хто тільки побуває в наших помешканнях, що вони належать до Українців. До тогож ми завдяки сьому завше будемо змушені пояснювати, як своїм дітям, так і иншим людям (сусідам, знайомим і т. д.), які буватимуть у нас і зацікавлять ся тими прикрасами та вбраннями, що саме й кого уявляють ті малюнки й портрети. От бій козаків з Поляками, який був там то й тоді то, то Гонта з Залізником гуляє по Умані, то козака рада, а то вибори козачої старшини і т. д., або портрети українських діячів і письменників: то гетьман Богдан Хмельницький, що злучив Україну з Москвою, а то гетьман Мазепа, що хотів відокремити Україну від Москви, бо вона не додержувала умов злуки та надуживала й нехтувала права українського народу, то гетьман Полуботок, якого Петро Великий замучив у вязниці за його вірність Україні, а то Дорошенко і т. д.; то портрет батька нової української літератури Ів. Котляревського, а то — нашого поета-пророка Велетня-Кобзаря Т. Шевченка, то визначного письменника-громадянина — вченого Ів. Франка, а то письменника-діяча Куліша, то визначного політика М. Драгоманова, а то історика М. Грушевського, то батька театру М. Кропивницького, а то славетного музики М. Лисенка і т. д. і т. д. Пояснюючи се своїм дітям чи гостям, будемо оповідати трохи нецілу історію рідного краю, про кожного діяча чи письменника. Таким способом завдяки такому прикрашуванню своїх помешкань уже прислужимо ся ширенню національної свідомости поміж своїми дітьми й знайомими навіть випадково, під впливом тих малюнків і портретів. А тому всі повинні примусити себе повикидати зі своїх хат усякі прикраси, які не мають ніякого звязку з нашим українським життям, нашою історичною минувшістю й сучасністю, а придбати такі, які будуть дійсною національною прикрасою для нас Українців, як з артистичного боку, так і своїм змістом.

Згадаємо ще про дарунки для своїх дітей, на які український народ дуже щедрий. Прийде якесь свято: Різдво, Новий рік, Великдень або уродини дитини, а то й так собі побуває у місті або що, кождий стараєть ся щось купити для дітвори на спогад. Та купуєть ся тільки, що попадеть ся на очі, й дуже часто всякі нісенітницї. На се також мусимо звернути свою увагу. Ми повинні купувати своїм дітям такі дарунки, які мають в собі щось українське, а найбільше

всього українські книжки для дітей — казочки з малюнками, коротенькі оповіданечка виховуючого змісту і т. д., яких досить багато видано перед війною, а ще більше напевно появлять ся по війні.

Се все такі засоби для поширювання національної свідомости, які мають найбільшу вагу в нашім українськім життї, а до тогож ще й такі, з яких можна користати майже при всяких, навіть найгірших умовах політично-державного життя.

Бо-ж неможливо примусити людину говорити якоюсь чужою мовою, коли вона не розуміє її або навіть і тоді, коли вона розуміє, але свідомо не хоче сього робити.

Неможливо примусити людину співати чи вигравати ту пісню, яка подобаєть ся комусь з ворогів народу, коли вона не знає її або свідомо не хоче.

Неможливо примусити батьків купувати своїм дітям такі речі для забавки та розваги або книжки та малюнки, які подобають ся комусь з тих, що боять ся волі й розвитку нашого народу, а не самим батькам.

Неможливо примусити людність, якої-б вона народности не була, вивішувати на стінах своїх помешкань всякі „Страшні суди“, портрети невідомих або й ворожих їй людей та й інші незрозумілі для неї нісенітницї, хочби як того хотіли наші вороги.

Неможливо також примусити всіх читати такі книжки й газети, які обстоюють чужі інтереси, а про нас забувають та ще й пишуть ся чужою мовою.

Добре памятаймо, що наш загально-громадський обовязок велить нам: говорити виключно українською мовою, читати українські книжки й газети, співати українські пісні, прикрашувати свої помешкання виключно українськими речами, малюнками й портретами і т. д.

II. Про народню школу.

Не може бути двох думок про те, що народня освіта є одним із самих головних засобів у сучаснім людськім життї, при помочи якого всякий народ може забезпечити собі загальний розвиток культури, політичне й економічне становище.

Історія боротьби народів за існування яскраво доводить нам, що там, де народня освіта стоїть на певнім, твердім ґрунті, вже нема того людського поневолення, того народнього поневіряння та пригноблення, яких зазнають ті народи, серед

котрих вона стоїть ще на дуже низькім рівні. А в тих краях, де народня освіта загалом ще не має собі місця, люде живуть ще й тепер просто дикунами. Живуть собі й гинуть наче звірі, не маючи майже ніяких зносин з культурним світом. Користає з них кожний, хто дужший силою або спритніший розумом чи то з своїх таки людей, чи найбільше всього з чужинців, які нарочито прибувають до таких народів з деяких країв, аби визискувати їх, а то й цілком заволодіти ними, як рабами.

Чим же краще розвинена освіта серед усіх верств народу, тим він розумніший, свідоміший, тим краще йому живеться. Добрим прикладом для нас можуть бути сучасні європейські держави.

Російська держава властиво є найчисленніша людьми й найбільша простором в Європі. Її природні багатства такі великі, що цілком можуть забезпечити найкраще існування всіх її народів на довгі віки. Здавалося-б, що вона повинна бути й найбагатша, найбільш забезпечена матеріально, а життя її народів найкращим на всю Європу. Тимчасом, як ми добре знаємо, народи російської держави, а в тім числі й ми, Українці, живуть у страшенних злиднях, в найбільшій на всю Європу темряві й неволі. Природними багатствами користуються не народи, а горстка капіталістів, ще й часто з чужих держав: Франції, Англії, навіть дрібненької Бельгії і т. д. Народ же стогне в ярмі та брязкає невільницькими кайданами.

В той самий час такі дрібненькі, але з великою сучасною світовою культурою держави, як Голандія, Швейцарія, Бельгія мають найкращий демократичний державний устрій, людям живеться дуже добре, а їхні спритніші підприємці навіть визискують велику, але нерозумну Росію. Прикладів можна навести дуже багато, але ми зупинимося на одному: на сучасній війні.

Як відомо, сама Росія й територією (простором земельної площі) й числом людей більша ніж Німеччина з усіма своїми союзниками. До того ще разом з Росією воюють проти Німеччини з її союзниками такі великі й культурні держави, як Англія, Франція, Японія й Італія та, дрібніші: Сербія, Чорногора, Бельгія, Португалія й нарешті ще Румунія. І що ж ми бачимо? Бачимо, що, не зважаючи на таку величезну перевагу в людях і матеріальних засобах, Росія разом з усіма союзними державами на протязі цілих трьох літ не може нічого вдіяти. Мало того. Німеччина ще навіть побила добре майже всіх союзників Росії та її саму.

Не може бути ніякого сумніву в тім, що перевага Німців у сучасній війні лежить тільки у високій духовій культурі, а головню матеріяльній, на розвиток якої вони давно вже звернули найпильнішу увагу. І не може бути суперечок щодо того, що німецький народ зробив ся свідомим, освіченим і розумово розвиненим тільки завдяки народній освіті, яка обовязкова для всього народу без виїмків.

Росію-ж побили Японці, а тепер Німці тільки тому, що вона йшла цілком протилежним шляхом. Володарі російської держави: велике панство, а найбільше чиновництво, з самодержавними царями на чолі, дбали не про те, щоб дати народови освіту, яка могла-б його вивести на шлях культурного життя, а навпаки: щоб він був як найтемніший, як найбільш задурманений та затуманений, бо в такім випадку його легше визискувати, безпечнійше держати в ярмі. Провідники державної політики бояли ся свідомости та культурного розвитку народів Росії, особливо національно поневолених, і павмисне затримували поступ. Тому й стало ся так, що більшого безправства народу та самоправства чиновників і загальнолюдської темряви не знайдеть ся ні в однім закутку Європи. Тому й терпить Росія такі тяжкі поразки в теперішню війну, як терпіла й під час війни з Японцями.

Сі всі приклади разом добре нам свідчать про те, яке то величезне значінне в сучаснім загальнолюдським і державнім життю має народня освіта.

Ми, Українці, мусимо звернути дуже й дуже велику та пильну увагу на загальну освіту народу; повинні вжити всіх засобів, щоб справу з народньою освітою поставлено на найпевніший й найтвердший ґрунт. Бо-ж до сього часу народня освіта на Україні перебувала в таких тяжких умовах, що гірших і уявити собі не можна. Ворожа до українського народу політика російського правительства дійшла до того, що ми, Українці, позбавлені були права навіть мати свою національну школу, в якій ми могли-б учить своїх дітей на тій мові, якою говоримо вдома з батьком, ненькою. й усією ріднею з самого малку, як тільки починаємо вчить ся говорити загалом.

Школа на Україні була досі цілком чужа для нашого народу й своїм змістом і мовою. Діти, попадаючи в школу, почували себе зовсім чужими, нічого не розуміючи, що діється з ними. Мова вчителя, мова й зміст тих книжок, з яких вони мусіли учить ся, були для них цілком нові й незрозумілі, бо ніколи їх вдома не чули. Виходить так, що замість того, щоб дитина чогось

навчила ся, розвивала свій дитячий розум, вона ще більше забивала собі голову якимись цілком незрозумілими словами, поняттями, описами і т. д.

В оборону того, щоб навчання в народніх школах на Україні відбувало ся на рідній нам українській мові, виступало дуже й дуже багато різних учених і досвідчених людей, громадських діячів та інституцій. Вони доводили, що, коли будуть провадити науку в народніх школах на Україні на чужій московській мові, то сим не допомагатимуть освіті, а тільки затримуватимуть розвиток думки народу, вбиватимуть в ній його живу душу. Доводили, що не вчити дітей рідної мови—значить не давати розвивати ся їхньому розумови, ставати на перешкоді духовим потребам, лишати їх в постійній темряві. Великий російський учитель К. Ушинский ще 1863 р. поміж иншим зауважив, що народня школа на Україні уявляє собою таку школу, в яку діти йдуть з дому наче з раю в пекло, в котрій все чуже й незрозуміле, тому вона не може мати ніякого успіху. Дитина мусить з самого початку науки кидати свою рідну мову й переходити на чужу московську, а се зразу-ж відбирає охоту вчити ся і т. д. Та ніякі вказівки на непридатність і шкідливість московської школи для українських дітей не могли врозумити керманців російської держави. Вони стояли на своїм і не згоджували ся дати нам справжньої освіти через народню школу з українською викладовою мовою, навіть не давали нашим дітям таких шкільних підручників, які хочби трохи були зрозумілійші від тих, що дають зараз. Навмисне вживали в народніх школах таких підручників, в яких або рішуче нічого не згадувало ся про історію нашого Рідного Краю, географію, описи рідної нам природи і т. д. або-ж, коли щось згадувало ся, то в такій формі, що не тільки дитина, а й доросла людина нічого не зрозуміє до пуття.

Завдяки таким способам навчання український народ дуже й дуже темний, неосвічений, не має своєї свідомої національної інтелігенції, не має потрібного числа провідників, оборонців прав. Нема тому, що в такій школі тяжко було добре чогось навчити ся, а коли щось і пощастило вивчити, то воно скоро забувало ся. Бо-ж хиба можна довго втримати в голові те, що зовсім чуже людському розумови й серцю? Доки дитина в школі, вона хоч якбуть таки читає шкільні підручники, виучує всякі вірші та чужі слова, але як вийде з неї, то й не навернеть ся до них, бо до ладу читати не навчить ся, а мучити себе над книжкою не кожда схоче.

Завдяки такій „освіті“ український народ відстав культурою далеко позаду інших європейських народів, хоч колись він був напереді.

Такий сумний вигляд мала досі народня освіта на Україні, такі сумні для українського народу наслідки темноти.

Так воно було дотепер у нас. Так воно готово ще й довго бути, коли сам народ і вся свідомі інтелігенція й надалі буде байдуже дивити ся на все те, як і до сього часу. Так буде до того часу, доки справа народньої освіти не перейде до рук самого народу, який мусить уже зрозуміти її велике значіння в життю й домагати ся на кождім кроці, щоб народня школа була в дійсности народньою, а не такою, якою вона була до сього часу.

А щоб сього найскорше досягти, щоб рівень української культури як найскорше підняв ся на бажану висоту, повинно бути так, щоб увесь український народ, як один чоловік, став в оборону своєї рідної мови не тільки в себе вдома, в родиннім життю, в громаді, товаристві і т. д., а в найпершу-ж чергу: в своїй сільській народній школі, чи то в церковно-парохіяльній, чи земській, чи міністерській, без виїмки. Кождий Українець зокрема й усі разом повинні домагати ся, щоб навчання в усіх школах на Україні провадило ся на рідній українській мові, бо наука на чужій мові не може бути корисною для дітей, а разом з тим треба домагати ся, щоб середні й вищі школи на Україні перетворили ся в українські. Для народніх шкіл потрібні учителі, а для громадянства вчені, діячі і т. д., а вони можуть добре виховувати ся тільки в середніх і вищих українських школах.

Щоб же ми могли мати відповідних учителів для українських народніх шкіл зараз, треба негайно закласти такі курси спеціально для учителів, на яких вони могли-б скоро підготувити ся до вимог національно-української народньої школи.

Се ті головні потреби на полі просвіти, які український народ мусить ясно поставити й перевести в життя.

Як поведе український народ свою боротьбу за здобуття рідної школи таким рішучим способом, можна бути цілком певним, що він скоро здобуде її. А здобувши її, він без сумніву через кілька десятків років займе дуже визначне, почесне місце серед інших культурних народів і назавше позбудеть ся того поневолення та поневіряння, в якім живе тепер.

Українське селянство вже перед війною почасті розуміло велику вагу, яку має освіта в його безвідраднім життю. Про се свідчать ті сільські й волосні приговори, які селяне складали до повітових земств з домаганнями засновувати в селах початкові, земські, міністерські, городські чотирьохкласові школи, а то й прогімназії або навіть гімназії. Рух за освітою з кожним роком значно збільшується й тільки дуки, всякі павуки, що користають з народньої темноти, а почасті сільське духовенство, стоять на перешкоді тому рухови. Останнє дуже незадоволене й затурбоване тим, що селянство дуже вороже ставить ся до церковно-парохіяльних шкіл, і тому всякими способами противить ся заснованню земських і міністерських, до яких селянство виявляє свою прихильність. На сій ґрунті иноді виникають дуже великі непорозуміння. Селянство, засновуючи земські та міністерські школи, радо ухвалює иноді досить великі суми грошей, дає землю під шкільні будинки, ліс, цеглу, фіри і т. д., на церковно-парохіяльні-ж відмовляється давати не тільки гроші, а й паливо, світло і т. п. Доходило до того, що духовенство через шкільні ради домогало ся наказів губернаторів, аби сільські громади не тільки не відмовляли ся платити гроші на утримування церковно-парохіяльних шкіл, а щоб завчасу виплачували їх у повітові казначейства. Але такі засоби боротьби духовенства з селянством викликають ще гострійші непорозуміння поміж ними, а не полагоджують справи.

Та як не рвуть ся наші селяне до просвіти, але наша сільська школа перед війною була сумним видовищем. Учителі цілком залежали від свого начальства в особі чиновників-інспекторів народніх шкіл, шкільних рад і інших „попечителів“. Духовенство, а за ним і всякі поліцаї слідували за кожним кроком учителя й досить їм було намітити якусь „вільність“ за ним, як його переводили з місця на місце, а то й зовсім скидали з посади. Все учительство мусіло виконувати тільки накази та приписи без усяких „попустительств“ і се обмежувало їхню діяльність, не давало змоги виходити поза межі иноді неможливих просто „указаній“ свого начальства. Завдяки сьому шкільна наука иноді зводила ся зовсім нінащо.

А інші умови існування сільських шкіл також були дуже й дуже безвідрадні.

Так у „Київській Земській Газеті“ за 1910 р. маємо поміж иншим ось які красномовно сумні відомости про українські сільські школи на Київщині: в с. Луках будинок церковної школи старий, вохкий і холодний, паливом і освітлен-

нем школа не забезпечена. Щоб як будь перебути зиму, учні по радї учителя мусїли складатись по 5 коп., щоб купити чавунну пічку. Купили пічку й топлять, а в школі все-таки холодно. В такім станї справа тягнеть ся вже два роки. За зиму учитель так натерпить ся, що під кінець року він і розмовляти не може. В с. Безпечнім в напіврозваленім будинку, дуже подібнім до невеликої селянської комори, містять ся: школа, сїльська управа, „холодна“ й зборня. Для школи призначено кімнату в 7 кв. аршин, яка й під час найлютіїших морозів стоїть з вибитими шибками у вікнах. Долівка земляна, вся в ямах. Тут-то й учить ся 80 школярів. Через сїни сїльська управа, де завше галасують, розпивають „могоричі“, бють ся. А поруч з шкільною кімнатою „холодна“, до якої садовлять п'яниць і розбишак. В сїнях — зборня. В Кагарлицькій Слободі школа містить ся в будинку, де раніше була коршма. Всюди вохкість. Наука відбуваєть ся с'як-так, бо учителі старають ся скорійше втекти від небезпечної вохкості. Маємо рають ся скорійше втекти від небезпечної вохкості. Маємо такі відомости й в інших газетах: „Рада“, „Лієвскія Вѣсти“, „Одесскій Листокъ“ і т. д. На Волині, в с. Браньові, школа більше похожа на якийсь обідраний хлівець. Холод, нечистота, вікна побиті. Ніюдин учитель не може довго вдержати ся. В с. Драбові, на Полтавщині, земська школа дуже давня, тісна, з невеличкими вікнами. В Остапівці, також на Полтавщині, будинок церковно-парохіяльної школи завше обдертий, шибок цілих у вікнах ніколи нема. В ананївському повіті, на Херсонщині, є багато таких будинків, які давно вже віджили свій вік і ледве не валять ся від вітру. А ось ще звернемо увагу на прохання одного учителя до повітового відділу шкільної ради: „Школа перебуває в страшних матеріальних обставинах. Стоїть вона на вигоні. Літом, коли життє в ній замірає, свині й вівці проїдають у стїнах великі діри й оголяють майже половину стовпів. Опоряжають її в початку вересня так, що до зими вона не встигає просохнути. Стріха вся в дірах. Під час осінніх дощів і весняних відлиг через стелю тече стількі води, що її доводить ся вичерпувати. Зимом внутрішня температура однакова з надвірньою. Нагріти школу печею можна незовсім і ненадовго. Піч, як і увесь будинок, поставлено років 50 тому й призначав ся будинок на коршму, де неособливо дбали про тепло. Наслідком усього сказаного являєть ся те, що в осени й весною в школі дуже вогко, а зимою — страшенно холодно. В морозні дні діти приходять у школу дуже неакуратно. Причина—страшний холод. Смерть кількох дітей приписують школі. Майже що зими школа з не-

достачі дров на 2-3 тижні замикається зовсім. У такий час я або вчу дітей по хатах, що дуже незручно, або хожу з школярами по селу з санчатами й збираю дрова“. В деяких школах нема меблів, а иноді стільця й стола для учителя. Зошитів, дощок і приладів до писання, а то й підручників також нема і т. д. Таких звісток про становище сільських шкіл можна навести дуже й дуже багато, але досить і сих.

Матеріальне становище народніх учителів на Україні також дуже безвідрадне. Плату мають, порівняючи з сучасними вимогами життя, мізерну. Ще в земських школах то хоч почасти задовольняє вона, а що в церковно-парохіяльних — то зовсім мала, якої не вистарчає навіть на харч, одяг.

Для прикладу подамо кілька звісток з газети „Рада“ за 1909-1910 рр. У с. Красенькім, на Київщині, земська школа не могла вмістити всіх дітей шкільного віку. Довелося селянам звертати до церковної. Провчив учитель дітей 4 місяці, а плати й досі не одержав за се. Куди не вдасться учитель, кого не прохає щоб заплатити йому запрацьовані гроші,—та все нічого не виходить. Доводиться просто пухнути з голоду й самому й сім'ї. В с. Комаринцях, могилівського повіту, є церковна школа, але вже другий рік вона не одержує грошей ні на плату вчителеві, ні на інші шкільні потреби. Писали вже про се й до мирового посередника й до повітового відділу шкільної ради, та нічого з того не виходить. Щоб опалити школу, знищено, де які були, дерева біля школи й хлів.

Про відносини всяких інспекторів, директорів і шкільних рад до народніх учителів нічого й згадувати. Вони тільки знають вимагати виконання всіх наказів і приписів про те, щоб у свята обов'язково бували з школярами в церкві, щоб дбали про патріотичне виховання школярів, вчили їх „воєнного строю“, щоб береглися політики, противної правительству.

Як же російське правительство загалом дбало про народню освіту в державі, можемо бачити з отсих також красномовних відомостей: 1907 р. на народню освіту загалом витрачувала казна 77.453.000 карб. або 3,6% цілого державного бюджету, тоді як земства 34 губерній ще 1901 р. давали з своїх коштів на туж освіту 16.924.000 карб. або 17,4% свого бюджету, а міста (города)—8.935.000 або 9,8%.

Загалом на народню освіту витрачувалося 100 мільонів карб., себто менше ніж 1 карб. на людину. Але з тої суми на низшу освіту припадало тільки 33.911.000 карб., а решту витрачувалося на середню та вищу, якою користуються зви-

чайно самі заможні люде. 1902 р. в гімназіях та прогімназіях на 100 учнів припадало: 45,5 дворян, 36,4 купців та міщан і тільки 10 селян. У вищих школах селян ще менше.

Цілком зрозуміло, що селянство та дрібне міщанство користують ся переважно початковими школами. А на сі то школи найбільше й шкодувало російське правительство державних коштів, тих самих коштів, які складають ся головним робом з поту й крови самого народу, котрому потрібна освіта. На початкову освіту тогож 1907 р. витрачувало ся коштів: з державної скарбниці 15.878.497 карб., земства 13.749.004 карб., міста 7.494.006 й інших 13.263.034 карб. Найбільше ніби дає казна, але коли відрахувати ту суму (10.339.000 карб.), що вона витрачає на церковно-парохіяльні школи, які властиво не йдуть до того, щоб дати своїм учням освіту, а виховують їх в такім дусі, що затуманює голову, то виходить, що казна тратить на початкову освіту менше ніж земства, сільські громади й міста кожде зокрема. По зробленим підрахункам на навчання кожного учня в початкових школах міністерства народньої просвіти витрачуєть ся 12 карб. 44 коп., з того припадає на земство 3 карб. 99 коп., міста 2 карб. 34 коп., сільські громади 2 карб. 20 коп., казну 1 карб. 74 коп., і на інші кошти 2 карб. 16 коп.

Коли-ж порівняти трати казни на військові справи й початкову народню освіту, то побачимо, що на першу витрачуєть ся така сума, що на кожду людину припадає 2 карб. 91 коп., а на другу — 22 коп. Цікаво провести порівняннє з іншими культурними державами. В Новій Зеландії витрачуєть ся така сума на початкову освіту, що на кожду людину припадає 5 карб. 74 коп., в Америці — 4 карб. 86 коп., в Німеччині — 3 карб. 43 коп., в Швейцарії — 2 карб. 43 коп., Англії — 2 карб. 36 коп., Голандії—1 карб. 99 коп., Бельгії—1 карб. 69 коп., Франції—1 карб. 66 коп., Італії—76 коп., Японії — 54 коп., і тільки „великої, могутей“ Росії—22 коп.

Коли зробити порівняннє, на яке число людей на скільки квадратних верст припадає 1 школа в різних державах, то побачимо: в Італії на 4 версти й на 541 людей, в Німеччині—8 верст, 950 людей, Японії—13 в., 1710 л., Швеції — 32 в., 494 людей, Норвегії—47 в., 375 л., а в Росії—207 в., 1614 людей!

На кожду 1000 людей ходило дітей до школи: в Англії 166, Швейцарії—159, Німеччині—159, Голандії—157, Австрії 150, Франції—144, Бельгії—125, Болгарії—99, Італії—91, Сербії—47, а в Росії—42.

Неписьмених (неграмотних) жовнірів припадає: в Німеччині 1 на 5000, в Швейцарії 2 на 1000, Англії 10 на тисячу, Франції—33, Бельгії—77, Австрії—230, Італії—366, Румунії—410, Сербії—436, а в Росії—617 на тисячу!

Сі всі відомости є найкращим показником того, як російське правительство цікавило ся просвітою свого народу. І чи не видно з усього того, хто винен тому, що український народ такий темний, забитий?

Так далі не повинно бути! Всі народи російської держави мусять домагати ся негайного заведення обов'язкової загальної народньої освіти на кошт держави та повної націоналізації школи для Українців і інших поневолених народів. При сім усі повинні домагати ся й простувати до того, щоб будуча народня освіта від початкової до найвищої була вільною, а не такою, як була до сього часу в Росії, щоб учителі були цілком забезпечені не тільки матеріально, а увільнені й від поліційного догляду, щоб церковні влади не мали того впливу на народню освіту, який мали до сього часу, щоб церковно-парохіяльні школи перемінено на світські.

Народня школа мусить бути дійсно народньою й відповідною до сучасних вимог, а не засобом в руках ворожого до народу правительства, при помочи якого можна затуманювати йому розум і сіяти ворожнечу поміж окремими народами.

Головною метою домагань народу мусить бути: вільна, рідна змістом і мовою для кожного народу, безплатна народня школа у власній управі самих заінтересованих народів!

Освіта, середня й вища, також мусить бути приступна для всіх верств і клас народу!..

III. Про позашкільну освіту.

З прикладів життя культурних народів бачимо, яку то велику користь вони мають з освіти. З власного досвіду український народ знає, як то тяжко жити людям без освіти, як кождий з спритних і хитрих людей користує з народньої темноти. Занадто вже часто доводить ся зустрічати ся з випадками, як темна, неосвічена людина стає жертвою всяких шахраїв. Доведеть ся грошей позичити, — здеруть з неї найбільший процент. Піде до крамниці, — дадуть найгіршого краму, а ціну візьмуть, як за найліпший. Треба на-

писати якесь прохання до громади, до якого товариства або суду, чи винайти адвоката, щоб краще боронив її інтереси, наткнеться на таких „народників“ та „оборонців“, що побудеться останньої свитини, а то й сорочини. Досить часто вже трапляється майже кожному бачити, як іноді людина дуже поважна, чесна й, здається, розумна, а ніяк не може доброї ради собі дати, не може бути корисною не тільки для громади, а навіть для власної родини, для свого господарства. А чому? Тому, що неосвічена, зовсім неписьменна. Багато випадків буває, що людина досить енергійна, досвідчена, якій би сміливо можна довірити ціле громадське добро, яку-б можна всюди послати боронити інтереси громади, вибрати представником до всякого товариства, чи до сільського або волосного уряду, а то й до земства, чи навіть до Державної Думи, але тому, що вона неписьменна, се робити ніяково або й цілком неможливо. А яка велика шкода в цілім нашій життю, що таких випадків дуже й дуже багато,—немає чого й говорити. Се цілком зрозуміле для кожного. Одним словом — не може бути ніякого сумніву в тім, що народня темнота — се найбільше лихо в сучасній загальнолюдській життю. Про се не може бути двох думок. Життя без освіти стає не тільки тяжким, а просто неможливим.

Сьому лиху кождий народ мусить запобігати як найскорше, як найкраще. Народню освіту треба поширювати всякими можливими засобами в усіх найглухійших закутках України. Чим скоріше розвіється народня томнота, тим скоріше засяє сонце правди, яке покаже найпевніший шлях до найкращого життя.

Одним з найголовніших засобів боротьби з народньою темнотою — се рідна, для кожного зрозуміла школа, до якої український народ мусить обов'язково посилати всіх своїх дітей. Але се такий засіб, який зможе дати багаті наслідки тільки через якийсь час, а не зараз. Тому тільки школою задовольнитися не можна. Українське громадянство повинно вишукувати ще й інші засоби боротьби з темнотою. Треба подбати й про те, щоб дати змогу користуватися наукою й дорослим людям, принаймні хоч тим одиницям, які щиро бажають поширити свою громадянську свідомість, здобути хоч крихітку освіти, поширити різні знання, яких чомусь не могли здобути за дитинства. А таких одиниць в кождім селі знайдеться досить чимало. Багато є дорослих людей, які завдяки байдужности та недбайливости своїх батьків не могли не тільки здобути якоїсь освіти, а навіть хоч як небудь

навчити ся читати та писати й тепер з великою охотою взяли ся-б до науки, та не знають, яким способом можна сього досягти. На сих людей українське громадянство мусить звернути найпильнішу увагу й допомогти їм здійснити їхні бажання. Тим більше, що в сїм напрямі вже почасті розпочато культурну роботу ще при старих самодержавних порядках.

Земства, йдучи назустріч бажанням поступової людности, давненько вже почали закладати на селах недільні школи, вечірні курси для дорослих, бібліотеки-читальні, впорядковують народні читання, розповсюджують деякі газети й т. ин.

Такуж роботу провадять і культурно-просвітні товариства, які хоч і з великими труднощами, а все-таки появлялися іноді на світ Божий та щось таки роблять. На жаль, темна українська людність до таких культурних заходів часто відносила ся дуже неприхильно, а то й цілком вороже. Замість того, щоб використувати ті школи та курси або читання, вона обминала їх „десятою“ дорогою яко щось шкідливе, а тих учнів, що зважували ся таки вчити ся, висміювала, намагала ся відобрати всяку охоту до науки. Правда, в найбільшій мірі тим заходам шкодило досі те, що все провадить ся так само, як і в школах для дітей, на чужій для українського селянства московській мові, яка для загалу ніяк не могла бути зрозумілою. Дуже багато випадків бувало, що прийде селянин в недільну школу чи на курси або на „народне“ читання, послуха, послуха, розведе руками, покруте головою та й піде собі й вже більше ніколи не закортить його піти туди, бо таки нічогоїсь не зрозумів з того, що чув.

Впорядчики курсів, читань і т. ин., як і загалом майже вся українська інтелігенція, з дуже малими виїмками, на сю велику та в дійсности головну хибу в справі позашкільної освіти народу мало досі звертали уваги й провадили свою роботу цілком хибним шляхом. Цілком зрозуміло, що при таких умовах не можна було нічого доброго сподівати ся. Ширення таким способом позашкільної освіти ні в яким разі не могло дати тої великої користі, яку воно могло-б було дати при інших умовах, а саме при таких, щоб навчання в недільних школах, лекції на вечірніх курсах, народні читання і т. д. відбували ся на рідній українській мові, зрозумілій кожному селянинові. Чужа мова—се найголовніша перешкода в сій справі й тому на се мусимо звернути най-

пильнішу увагу. Треба вжити всіх сил і засобів, щоб усунути все, що стоїть на перешкоді до здійснення великих завдань позашкільної освіти. Треба негайно промостити найпевніший шлях до темних мас народу й кинути між нього найясніше світло науки, допомогти йому вийти з тої безпросвітньої темряви, в якій він пробуває зараз. А цього досягти можна спільною працею української інтелігенції та поступового національного свідомого громадянства. Їх громадський обов'язок: міцно зєднати ся й повести справу з позашкільною освітою так, щоб український народ дійсно мав користь.

В кождім селі в найпершу чергу треба заснувати недільні школи для тих, що не мають иншого вільного часу для науки, вечірні курси для тих, що можуть користувати ся ними тільки увечері, після денної роботи, народні читання для загалу в неділі або свята, коли народ вільний від праці. Науку провадити виключно на рідній українській мові. Повивченню людей читати та писати головними предметами науки мусять бути: історія і географія Рідного Краю — України, а також про всякі загальногромадські справи, які найближше торкають ся селянства: про громадські права й обов'язки в сільських і волосних громадах, волоснім суді, земстві й державі, про державні порядки в різних культурних державах, про способи, яких уживали різні народи в своїй боротьбі за здобутте собі прав і поліпшення долі, як поводити ся в родиннім, товариськім, громадськім і державнім життю і т. д. і т. д.

В кождім селі обов'язково треба заснувати бібліотеку-читальню, яка повинна мати яскравий український характер і змістом і зверхнім виглядом. Книжки купувати українські й найрізномородніші: белетристику, поезію, історію, географію, з природознавства, політики і т. д. Українські газети й журнали по зможі всі, які тільки будуть істнувати на Україні. Помешкання прикрашувати в українськім стилі, рушниками, портретами українських історичних і громадських діячів, письменників, артистів, малюнками з історії України і т. ин.

Така бібліотека-читальня завше може бути найкращим притулком, де-б змогли собі селяне сходити ся нетільки для того, щоб почитати газету, чи взяти для читання журнал або книжку, а й щоб поговорити по душі про всякі громадські справи, про впоряджування загальних читань для народу, скликання якоїсь наради, віча тощо. Бібліотеку-читальню

має право закладати сільська громада, кредитове, сільсько-господарське й инше яке товариство, а також і поодинокі люде. Коли чомусь не можна було-б заснувати більш менш порядної бібліотеки-читальні на загальні кошти громади або якого товариства, можна закладати приватні. Найкраще се робити гуртом (хочби й невеличким), складаючи ся по кілька карбованців на рік або на місяць. Таким способом за якийсь час можна також скласти досить порядну бібліотеку. Головне завдання бібліотеки-читальні дбати про те, щоб як найбільше число людей читало книжки. Вони тільки тоді роблять користь людям, як їх читають, а вони не лежать собі деє на шафі чи на полиці. Всякі сільські товариства: сільсько-господарські, споживчі, кредитові і т. ин. повинні допомагати бібліотекам-читальням своїми коштами, бо при помочи їх ширить ся свідомість і освіта народу, яка буде збільшувати й число членів товариств, добрих громадських і товариських робітників і т. д.

Щоб же як найкраще провадити справи позашкільної освіти через заснування ведільних шкіл, вечірніх курсів, викладів, читань для народу, бібліотек-читалень і т. ин., треба всім тим, хто спочуває сій справі великої ваги, обєднати ся в найміцнійшу організацію. А такою організацією можуть бути товариства „Просвіта“, які вже й до війни провадили національну культурно-просвітну роботу нетільки в містах, а й на селах. Мимоволі пригадуєть ся нам мануйлівська „Просвіта“ (на Катеринославщині), яка дуже гарно розвинула було свою діяльність і мала навіть власний будинок і свої відділи на инших селах. Кожне українське село повинно мати своє товариство „Просвіта“, яке й буде провадити позашкільну освіту поміж своїм народом.

Коли-ж українська інтелігенція разом з усім поступовим громадянством піде сим найпевнійшим шляхом, вона зробить дуже й дуже велике діло в справі поширення освіти, а за нею й загальнонаціональної свідомости поміж темним українським народом. Тоді народ зрозуміє, яким шляхом дійти йому до своєї кращої будуччини.

IV. Т е а т р .

До дуже важних чинників, що ведуть кожний народ до культурного поступу й до кращої будуччини, належить театр.

На жаль у нас на Україні широкі маси українського народу, особливо селянство, ще не розуміють, як слід, того великого значіння театру, яке він справді має. Багато людей припускає собі, що театр то є звичайна собі панська вигадка для того, щоб потішити ся, провести гарно вільний час і т. инш. Деякі люде, захоплені релігійним фанатизмом, вбачають у театрі навіть „дівольське іскушення“ й тому самі чути нічого не хочуть про театр і інших усякими способами відтручують від того, щоб вони ходили до нього.

Звичайна річ, причин того є дуже багато, але найголовнішою без сумніву треба уважати загальну народню темноту. Ті темні люде, що боять ся дівольської спокуси від театру, що боять ся нетільки ходити до нього, але й згадувати про нього, належать до тих, що не визнають користи ні від школи, ні від книжки, ні від газети. Вони лишень одно твердять: „наші батьки жили без того й ми повинні так жити“.

То є наслідки кількавікового панування над українським народом московського деспотизму. Там, де панує народня темнота, театр, як і школа, книжка, газета не може розвивати ся, як слід, не можуть признати його загальні маси засобом до культурного розвитку. В культурних же державах культурно розвинені люде з давніх уже часів признають театр за школу, яка яскравими прикладами з самого життя, свого й чужих народів, учить народ багато чого. Театр збагачує загальні людські знання, знайомить людей з історією народу, з стародавніми й сьогочасними звичаями й побутом людей, на живих прикладах показує добрі й злі боки людського життя. Через те всі культурні народи дбають про найкращий розвиток театру.

В старій Греції, котра є фактично родиною театру, театр існує вже тисячі літ. В Атенах напр. на 320—340 літ до Різдва Христа був уже такий театр, в яким могло помістити ся 14.000 людей. В грецькій театрі відбували ся нетільки драматичні вистави, але й всякі народні врочисті свята. Держава платила на театр досить великі суми грошей і піклувала ся про нього, як і про всяку иншу державну установу. В Римі (Італія) також держава уважала театр своєю установою і утримувала його на власні кошти. В інших європейських державах також дбають у більшій чи меншій мірі про розвиток театру за підмогою скарбу. Майже всюди та скрізь, де тільки поширюєть ся народня культура, розвиваєть ся й театр. Всюди він відіграє неабияку ролю в культурнім людським життю.

На Україні, при всіх тих несприятливих умовах, утисках і поневоленню, яких зазнав український народ у московським царським ярмі, театр також відіграв величезну роль у відродженню українського народу в поширенню між ним національної свідомости. В найтяжчі часи життя українського народу під тяжким гнетом царизму, коли над друкованим українським словом тяжіли такі страшні репресії, що не можна було майже зовсім уживати його в книжках і газетах, а живе слово зазнало таких утисків, що не вільно було вживати його ні в державних, ні в громадських установах, український театр на протязі кількох десятиків літ був єдиною трибуною, звідкіля лунало живе українське слово, пісня і музика, приваблюючи своєю красою та милозвучністю все ширші й ширші кола української суспільности.

В ті ще часи лихоліття, коли найменший прояв політично-національної свідомости Українців здушували царські посіпаки найрішучійшим нелюдським способом, коли не було ні книжки, з якої можна було-б довідати ся про життя українського народу, про історію України, про ідеали та визвольні змагання українських політичних і громадських діячів, про народніх письменників, ні газет на українській мові,—в ті ще часи на сцені українського театру можна було бачити з живих прикладів історичну минувшість українського народу, діяльність його історичних діячів, його давнійші й новійші звичаї, славні й недобрі діла його батьків і дідів-прадідів... Український театр ще тоді давав можливість кожному глядачеві-Українцеві зрозуміти, хто він і що він, яких батьків нащадок, викликав загальне заінтересованне до України й українського народу, будив національну свідомість серед синів України, закликав глядачів до боротьби з неправдою та злими вчинками людей, прислужував ся розвиткови культури українського народу.

Правда, український театр ще не є таким, щоб можна було цілком задоволити ся ним. Він ще не дійшов до такого ступня розвитку, щоб міг задоволити всі вимоги культурного народу. Багато ще треба праці робітників драматичної умілости—драматичних письменників, артистів і малярів, щоб український театр піднести на найвищий щабель культурного розвитку. Багато ще потрібуєть ся й піддержки народу. Театр може розвивати ся лише тоді, коли розвиваєть ся народ. Театр фактично є відбиткою народньої душі. Тому-ж, що народ терпів, терпів і театр. Але й при тих умовах, при яких він існував, при тих утисках над українством взагалі й над театром зокрема, він усеж зробив величезну службу українському

народови в його боротьбі за визволення зпід чужого ярма, в поширенню національної свідомости серед українського народу.

Такі українські драми, як „Бурлака“, „Хазяїн“, „Суєта“, „Понад Дніпром“, „Розумний і дурень“, „Сава Чалий“, „Бондарівна“ — Карпенка-Карого (Ів. Тобілевича), „Глитай або павук“, „Доки сонце зійде, роса очі виїсть“, „Невольник“ і ин. — М. Кропивницького, „Степовий гість“, „Серед бурі“ і ин. — Б. Грінченка, „Богдан Хмельницький“, „Оборона Буші“, „Остання ніч“ і ин. — М. Старицького, „Лісова квітка“, „В передрозсвітнім тумані“, „На зелений клин“, „Повернув ся зі Сибіру“ і ин. — Л. Яновської, „Борці за мрії“ — Тогобочного, новіші драми, як „Гетьман Дорошенко“ — Л. Старицької-Черняхівської, „Зоря нового життя“ — Кащенко, новітні драми В. Винниченка й багатьох інших авторів — робили завжди діло великої ваги.

Побачивши в одній драмі змагання всяких народніх п'явок, дуків, волосних старшин, сільських старост і инше „начальство“, що всі разом, чи то у спілці, чи кожний собі зокрема, всякими способами визискували народні маси, ссали піт і кров народу, боротьбу проти своїх ворогів-оборонців народніх прав і т. ин.; в другій — змагання до того, щоб зробити ся великим паном або хазяїном „на цілу околицю, а то й державу“, загарбати до своїх рук як найбільше земельки, вживаючи для того, щоб осягнути свою ціль, від найогидніших засобів до найтяжчих злочинів і т. ин.; в третій — стародавні історичні події на Україні, з чого кожний глядач може уявити собі, що то колись було, які були порядки та звичаї серед козацтва та цілого народу загалом, яка воля була в українського народу і т. ин., глядачі мусіли якось реагувати на все те. Думка глядача мимо його волі мусіла поширювати ся. Майже кожний глядач мусів шукати в своїй голові відповіді на питання, які ніколи ранійш не виникали, а під час вистави й після вистави мимохіть з'являли ся. Відспівана в театрі українська пісня завжди негайно виносила ся поза театр і її можна було чути всюди в тій місцевости, де пробував театр.

Побувавши в театрі, молодь, захоплена виставами, брала ся сама до впорядження українських вистав, як у містах, так і на селах. Зразу-ж находили ся і поміж інтелігенцією, і поміж робітництвом, і поміж селянством і артисти, і співаки, і режисери. Найдарили сякі такі помешкання (найбільше стодоли) й розпочинали ся народні українські вистави. На Полтавщині

ні напр. майже в кожному більшому містечку останніми часами були вже аматорські гуртки, які час від часу дають різні вистави. Можна бути певним, що, колиб не ті загальні утиски проти всього українського, які панували на Україні, український театр був би майже в кожному більшому селі, темні маси народу вже досі зрозуміли-б його вагу та значіння, зникли-б ті думки про театр, що се є дурниця, вигадана панамі і т. ин.

За часів панування царсько-чиновницької сваволі можна було виставляти лише ті драматичні твори, які до того дозволяли ся аж двома цензурами (загальною й спеціально драматичною), а до того ще й поліційною владою. Бували такі випадки, що в одній місцевості держави дозволяють власти (справники, поліцмайстри або губернатори) якусь драму, а в другій ніяк не дозволяють. Про вистави багатьох найкращих драматичних творів відомих, а особливо сучасних письменників, в яких осуджують ся всі сучасні нелади, надужиття одних над другими і т. ин., не можна було й думати. Тепер можна буде виставляти не тільки ті драматичні твори, що якомусь начальству подобають ся, а які найбільш відповідатимуть вимогам часу, культурним потребам суспільности. Зрозуміла річ, що тепер театр зробить ще в десятки разів більшу прислугу українському народові ніж до сього часу. Тому український народ мусить подбати й про те, щоб дати найширшу можливість розвинути ся українському національному театрові до найвищого ступня. Треба подбати, щоб не тільки в кожному місті, але й у кожному містечку та селі відбували ся, коли не постійно, то хоч час від часу драматичні вистави.

Але треба дбати про те, щоб упорядкуючи вистави, звертати дуже пильну увагу на зміст драматичних творів. До сього часу бувало з різних причин (цензурні умови, матеріальне становище артистів і т. ин.) так, що виставляли ся такі драматичні твори, які зовсім не повинні були-б мати місця на театральній сцені. Такі драматичні твори, як „Жид-вихрест“, „Помста або загублена доля“, „Пан Штукарович“, „Кум мірошник або сатана в бочці“, „Кума Марта“, „Бувальщина“ й інші подібного змісту з гопаками, морем крові, горілкою тощо повинні зовсім зникнути з ужитку на театральній сцені. Треба запобігати, щоб театр не був балаганною „кумедією“, яку можна часто бачити всюди на ярмарках, а щоб він був школою для людей, трибуною для пропаганди ідеалів людськості, розумною розривкою в людським життю. В українському національному театрі треба виставляти—скажемо словами Івана з комедії Карпенка-Карого „Суєта“ — „тільки справжню літе-

ратурну драму, де страждання людської душі трівають кам'яні серця і, кору ледяну байдужности розбивши, провадять у душу слухача жадання правди, жадання загального добра, а проли-тими над чужим горем сльозами обілюють його душу паче снігу! Комедію давати таку, що бичує страшною сатирою всіх і сміхом через сльози смієть ся над пороками й заставляє людей мимо їх волі соромити ся своїх лихих вчинків!..“

Сцена українського театру повинна будити в народі най-кращі думки, примушувати людей до розгляду їхніх учинків, до боротьби з усім, що стало зайвим, що шкідливе в людських життє. До сього треба змагати всіма силами. За допомогою театру треба змусити глядача зазирнути в глибину тайн буття, в глибину людських страждань, болів і радощів, збагнути ве-лике, добре, прекрасне й чисте, прийти до найширшої свідо-мости й поступу, збагатити людську культуру.

Тому-ж, що українських артистичних сил не може ви-стачити, щоб у найближшій часі можна було досягти того, щоб і по селах та містечках їздили порядні драматичні трупи, справу уладження вистав повинні взяти всі інтелігентні сили українського народу. Свідомі вчителі та вчительки, фершали та агрономи разом з більш менш розвиненими селянами му-сять узяти ся до того, щоб у кожному селі заложити аматор-ський гурток. Найкраще-ж аматорські гуртки закладати при товариствах „Просвіти“.

Ті одиниці, що дбають загально про культурно-національ-ний і політичний розвиток серед свого народу, збирають ся до одного гурту, радять ся про всі способи, при помочи яких можна дійти до своїх цілей, приєднують до себе як найбіль-ше однодумців і беруть ся до діла. Добувають відповідні книжки, статуту, програми, агітують серед людности, щоб під-тримала їх. Розмірковуючи добре над кожним питанням зо-крема, укладають статут чи реґулямін, на основі якого мають намір вести ту чи иншу роботу. Потім, як добре до всього підготовлять ся, зберуть якесь певне число до свого гурту, скликають прилюдні збори й закликають або всіх, хто-б не був, або тільки намічених людей. На сих зборах розповідають про свої завдання і ті способи, якими мають користувати ся до осягнення цілей, і закликають присутніх до організації. Коли-ж набереть ся таке число членів, що можна приступити до роботи, приступають до виборів голови, секретаря, скарб-ника й инших осіб, яких потрібно для того, щоб керували справами. Вони складають Раду або Комітет.

Для керми в аматорськiм гуртку конче треба вибрати голову або господаря, який дбав би про те, щоб винайти потрібне помешкання для вистави, завчасу замовити афіші, квітки, програми, придбати потрібну одiж, перуки, рiжні прилади i т. ин., а окрім голови—режисера, який має своїм обов'язком дбати вже про саму виставу. Режисер перш усього сам докладно знайомить ся з тою драмою, яка намічена до вистави, усвоює її провідну думку, обмірковує артистичний бiк майбутньої вистави, замовляє декорації, одiж i все, що потрібне для вистави. Після того, як він обміркує вже докладний план вистави, він намічує людей на всі ролі, роздає їм переписані ролі для вивчення, розповідає кожному аматорови, який він тип має уявляти, якого тону він мусить придержувати ся під час своєї гри. Коли аматори вивчать ролі, по можности на „пам'ять“, починають ся проби (репетиції) цілої драми. Режисер під час проб дбає про те, щоб усі аматори грали одностайно, гармонійно, щоб була одна гармонійна цілість (ансабль). Він мусить бути учителем для всіх аматорів. Коли хто не відповідає якій ролі, він його усуває та призначає иншу особу. На режисерови лежить обов'язок провадити свої вистави як найкраще й найвідповідальнійше.

Колиб виникла потреба добути докладні відомости про те, як закладати аматорські гуртки, треба звернути ся до якогось товариства, що займаєть ся сею справою, щоб воно вислало зразковий статут, відповідні підручники, а то й інструктора, який міг би приїхати на місце й допомогти уладити та пояснити все, що треба. При добрім бажанні все можна зроби́ти й добути. Такі-ж бажання дуже часто з'являють ся у кожної людини, що хоче прислужити ся своєму народови, допомогти своїм темним братам i сестрам—вибрати ся з темряви на шлях кращого культурного життя.

До сього часу в нас було так, що як тільки заснуєть ся в нашiм селі якесь товариство, чи то кооперативне споживче, чи кредитове або якесь инше, а особливо „Просвіта“, яка потрібує помешкання i для бібліотеки-читальні, i для викладів, курсів та читань i для драматичних вистав, завжди відчуваєть ся недостача відповідного помешкання. Нема де з чим примостити ся. Ще якась там невеличка крамничка, рада кредитового товариства й т. ин. сяк так десь примостить ся, що-ж до „Просвіт“, то чиста біда. Нема де розвинути своєї діяльності.

Щоб запобігти цьому, є єдиний вихід — збудувати такий будинок, де-б могли примістити ся й кооперативні крамниці й ради та управи всяких товариств, а головню де-б можна було впоряджати виклади, курси, читання і вистави для як найбільшого числа людей. Само собою зрозуміло, що таких будинків приватні власники не будуть будувати, бо вони для них не потрібні, а коли збудують, будуть здавати в аренду та найми за такі великі гроші, що жадне товариство не зможе винайти засобів на се.

Тому кожна сільська чи міська громада, де нема ще відповідних помешкань, мусить збудувати такий будинок на громадські гроші, бо се є потреба загально-громадського значіння. Коли-ж громада чомусь не може або не хоче збудувати такого будинку, за се мусять взяти ся ті всі товариства (споживчі, кредитові, сільсько-господарські, просвітні), які існують у селі чи місті. Вони можуть складати кошти на се всі разом, можуть збирати жертви поміж усім народом, позичити якусь суму грошей в кредитових установах. Народ, зрозумівши вагу та значіння таких будинків, завжди підтримає ініціаторів.

Так робить ся в усіх культурних державах, так почасти робило ся вже й у Росії ще за старих державних порядків, так мусить робити ся тим більше тепер, по революції. Такі будинки, збудовані на народні гроші, звуть ся „народніми домами“. Тож і ми, Українці, мусимо подбати, щоб у кожному селі був свій „Народній Дім“, де-б могли найти собі притулок усі культурно-просвітні, політичні й економічні організації (товариства). Не забуваймо, що „Народній Дім“ є одною з великих матеріяльних підвалин до забезпечення розвитку діяльності й навіть існування тих усіх організацій!

Ціна 40 сот.